

Стовпець В. Г.

*кандидат філологічних наук,
професор кафедри кримінального та адміністративного права,
Одеський національний морський університет*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

Навряд чи в сучасному світі існує держава, усі громадяни якої розмовляють однією мовою. Тому в кожній країні на різних рівнях адміністративних і політичних рішень необхідно визначити статус тієї чи іншої мови та дати тлумачення термінам «державна мова» і «офіційна мова», оскільки сьогодні в науковій правовій сфері побутують різні думки щодо розрізнення чи ототожнення цих понять. Так, одні вчені вважають, їх синонімічними, інші ж переконують, що вони позначають різні поняття.

Щоб з'ясувати насамперед значення слів «державний» та «офіційний», варто звернутися до академічного «Словника української мови», в якому подається тлумачення і слова «державний», і слова «офіційний»: «Державний. Який має важливе значення для держави, може впливати на стан її справ» [3, т.2, с. 199]; «Офіційний. Який запроваджується, регулюється урядом, урядовою установою або службовою особою; урядовий, службовий» [3, т.5, с. 817]. Отже, виходить, що слова «державний» та «офіційний» не можуть вступати в синонімічні зв'язки між собою, оскільки мають різне лексичне значення.

Для розв'язання проблем, пов'язаних із визначенням змісту понять і значення термінів «державна мова» та «офіційна мова», нам достеменно треба звернутися й до інших лексикографічних праць, зокрема до академічного «Словника синонімів української мови», в якому наводяться такі синонімічні ряди до слів державний та офіційний: «Державний (підпорядкований або належний державі як апарату політичної влади), коронний» [5, т. 1, с. 405]; «Офіційний (який запроваджується, видається урядовою установою або службовою особою), офіціальний, урядовий» [5, т. 2, с. 101]. Таким чином, можна констатувати, що укладачі синонімічних словників слова державний та офіційний теж не вважають їх синонімами.

Між тим, на думку дослідника В. Заблоцького, який проаналізував конституційні акти багатьох країн світу, терміни «державна мова» і «офіційна мова» в основних законах закріплюються як тотожні. Так, у 201 країні проголошено мов як державних 230, офіційних – 97 (66 держав

закріпили дві та більше державні або офіційні мови, переважно народів-автохтонів). Офіційна мова виступає принаймні в двох значеннях: як державна або в спілкування різномовних суб'єктів на внутрішньо-державному чи міжнародному рівнях за згодою сторін. При певних обставинах набуває унормований статус (ООН, ЄС та ін.)» [1, с. 7-8].

На наш погляд, зіставляючи ці два поняття, потрібно виходити з найсуттєвішої функції, що виконує мова на теренах певної країни загалом та державна мова зокрема в суспільстві. Для чого державі мова? Насамперед для здійснення комунікації, без якої не можливе функціонування держави взагалі. Тому повністю можна погодитися з думкою вчених В. Іванишина та Я. Радевич-Винницького про те, що «спілкування – найважливіша функція мови. Їй так чи інакше підпорядковані інші функції» [2, с. 15].

Дійсно, без мови не можливе спілкування, а без цього – не може бути і суспільства. Це стосується і держави, оскільки вона може виконувати свої функції насамперед за допомогою мови – державної мови. Тобто мова виступає тут засобом спілкування між державою та громадянським суспільством, між державними органами та на міжнародному рівні.

Як складова української національної ідеї єдина державна мова – це потужне знаряддя, символічний інструмент до консолідації нації. Цей основний постулат вмотивовано аргументується в низці теоретичних досліджень. Так, професор І. Ющук, виступаючи на Міжнародній конференції «Україна: національна ідея», враховуючи міжнародний досвід, упевнено переконує, що «Державна мова як спільна на всій території держави сприяє згуртуванню населення й перетворює його на колектив, суспільство, народ. Єдина для всього суспільства державна мова дає змогу сконцентрувати його інтелектуальний потенціал і в такий спосіб, у процесі історичного розвитку, врешті-решт, переростає в могутню рушійну силу суспільного процесу» [6, с. 168-194].

Деяка складність сучасної мовної ситуації в Україні є логічним наслідком довготривалої боротьби, яка велась з українською ідентичністю, державністю та мовою нашого народу спершу в Російській імперії, а потім і в Радянському Союзі. Однак і в старі, і в більш пізні часи невпинне знищення української еліти, латентна боротьба з творцями національної ідеї, цілеспрямована асиміляція населення, постійний процес витіснення української мови з більшості сфер її існування так і не змогли завадити їй отримати державне визнання в новій Україні.

Сьогодні основним засобом впливу на мовну ситуацію в країні повинна стати раціональна мовна політика, суть якої полягала б не у примусовому нав'язуванні державної мови, а в наданні їй нової

привабливості та престижності, що дуже зросло особливо після Помаранчевої революції 2004 року і Революції гідності 2014 року, не кажучи вже про сьогодні, коли після віроломного нападу Росії на нашу країну більшість населення вважає природним спілкуватися саме українською мовою не тільки в суспільній сфері, але й в побуті. Отже, наразі для переважної більшості людей, що проживають в Україні мовної проблеми немає. У всіх наших навіть східних та південних містах, не кажучи про села, вони спілкуються тією мовою, якою до них звертаються. І хоча в цих регіонах як користувалися в повсякденному житті російською, так і продовжують це робити, однак майже всі громадяни добре розуміють українську мову. А після агресії нашого північного сусіда принципово перейшли на українську мову навіть багато з тих людей, хто раніше вважався російськомовним українцем. Більше того, етнічні росіяни намагаються вивчати українську мову і спілкуватися нею. Отже, державна мова не нав'язується, як і не забороняється для спілкування між собою будь-яка інша мова, що свідчить про єдність, національну свідомість та мудрість українського народу.

Для визначення основної мови не тільки в Україні, але в більшості пострадянських республік використовують переважно термін «державна мова» (наприклад, Грузія, Латвія, Киргизстан, Таджикистан, Молдова й ін.), а в багатьох європейських країнах зазвичай – «офіційна мова» (Болгарія, Кіпр, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Хорватія, Іспанія, Португалія й ін.). Однак у деяких країнах на законодавчому рівні закріплена і державна, і офіційна мови, зокрема у Казахстані, де відповідно до ст. 5 закону «Про мови в Республіці Казахстан», у державних організаціях та органах місцевого самоврядування нарівні з державною казахською мовою використовується російська мова як офіційна. Втім, така «рівноправність» призводить до того, що в країні, як зазначає патріотично налаштована громадськість, російська мова де-факто має правовий режим державної мови, і саме тому останні тенденції керівництва цієї держави свідчать про готовність змінити правовий режим російської мови і взагалі переосмислити своє ставлення до нав'язування «руського миру» з боку Кремля.

У Киргизстані державною мовою киргизька, а російська тут згідно зі ст. 1 Закону «Про офіційну мову Киргизької Республіки», є офіційною мовою, що використовується поряд з державною мовою у сфері державного управління, законодавства та судочинства Киргизької Республіки, а також в інших сферах суспільного життя цієї країни. Втім, останнім часом звужується використання російської мови як офіційної в законодавчій сфері. Зокрема, відповідно до Закону Киргизької Республіки «Про внесення змін у деякі законодавчі акти Киргизької Республіки» №33

від 25.02.2013 р., допускається прийняття нормативно-правових актів представницьких органів місцевого самоврядування виключно державною мовою за умови проживання на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці переважаючого числа осіб, які володіють державною мовою, та наявності відповідного рішення представницького органу місцевого самоврядування». Відомо, що до 2013 року всі нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування приймалися і друкувалися двома мовами – державною та офіційною.

Щодо України, то найголовнішим документом, що визначає статус української мови та інших мов у нашій країні є Конституція України, відповідно до ст. 10 якої «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [7]. Ця норма була підкріплена і відповідним рішенням Конституційного Суду у грудні 1999 року [8].

19 вересня 2019 року було прийнято Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [9]. Цей Закон, прагнучи до посилення державотворчих і консолідуючих функцій української мови, підвищення її ролі в забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки України, має на меті створення належних умов для забезпечення і захисту мовних прав і потреб українців. Він був ухвалений з урахуванням «Висновку Європейської комісії за демократію через право», відповідно до якого за особливих умов, що склалися в Україні, збалансована політика у мовній сфері вимагає належних гарантій для збереження державної мови як інструмента єднання суспільства, та «Рекомендації Європейської комісії за демократію через право», в яких зазначається, що українському законодавчому органу рекомендується віднайти істотно прийнятніші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови та взяти додаткових заходів для зміцнення її ролі в українському суспільстві.

Отже, можна стверджувати, що в конституційному праві України та багатьох інших пострадянських країн стосовно визнаної Конституцією або законом мови, якій державою надано правовий статус обов'язкового використання в усіх сферах суспільного життя й на всій території держави, вживаються такі терміни, як «державна мова» або «офіційна мова», а в деяких країнах у відповідності з їхніми Конституціями до

сьогодні ще допускається паралельне вживання обох цих термінів. На відміну від державної мови термін «офіційна мова» тут використовується для позначення визнаної Конституцією або законом мови, якій державою надано правовий статус обов'язкового використання в усіх сферах суспільного життя, але не на всій території держави, а лише на якійсь певній її частині.

Проведений аналіз документів, що стали правовою основою для здійснення мовної політики, дає змогу зробити висновок, що законодавча база в Україні загалом відповідає нормам світової практики. Українська мова є головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть проживає на своїй етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим чинником української громадянської нації.

Список використаних джерел:

1. Заблоцький В.В. Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / В.В. Заблоцький. – Х., 2007. – 16 с.
2. Іванишин В.М., Радевич-Винницький Я.І. Мова і нація. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1994. – 218 с.
3. Словник української мови: В 11 т. К., 1970–1980. Т. 2, 5.
4. Словарь русского языка: В 4 т. 2-е изд., исправл. и доп. М., 1981-1984. Т. 1.
5. Словник синонімів української мови: В 2-х т. К., 1999. Т. 1-2.
6. Ющук І. Єдина державна мова як основа єдності суспільства // Україна: національна ідея. – К. : КиМУ ; Правові джерела, 2003. – С. 168 – 194.
7. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.dtkr.ua/doc/254>
8. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 р. № 10-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>
9. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/t192704?an=1>